

СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ АНТОНІМАЎ У ПАЭЗІІ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

У артыкуле разглядаюцца стылістычныя фігуры, пабудаваныя на моўных і кантэкстуальных антонімах, якія служаць сродкам мастацкай выразнасці ў паэтычных творах Алеся Разанава.

Сярод шматлікіх моўных сродкаў, пры дапамозе якіх Алясь Разанаў стварае мастацкія вобразы, пэўнае месца належыць антонімам. Як заўважае Л.А. Новікаў, “семантычная прырода антонімаў дазваляе шырока выкарыстоўваць іх у мове ў якасці аднаго з найважнейшых сродкаў выразнасці” [1, с. 244]. Кожная антанімічная пара, акрамя лексічнага значэння, выконвае тую ці іншую стылістычную функцыю, прычым “функцыі антонімаў не абмяжоўваюцца толькі антытэзай. Антонімы могуць выражаць, напрыклад, узмацненне, удакладненне, пастаянства і бесперапыннасць дзеянняў або стану, іх змену і чаргаванне і г. д.” [1, с. 248]. У прааналізаваных паэтычных творах Алеся Разанава (вершах, паэмах, вершаказах, вершах-пункцірах) зафіксаваны такія стылістычныя фігуры, як *антытэза, злучэнне, нейтралізацыя, пераўтварэнне, супярэчлівасць, раздзяленне, чаргаванне*. Разгледзім іх на прыкладах (арфаграфія і пунктуацыя аўтара захоўваюцца).

Менавіта ў *антытэзе* найбольш ярка выражаецца кантраст паміж палярна супрацьлеглымі паняццямі, у ёй заключаецца сутнасць антаніміі. Напрыклад: Усе мы маем – пільным вокам акінь зямныя берагі... Але адзін памрэ ад *спёкі*, памрэ ад *халаду* другі [2, с. 21]; Я аддзяляю *слодыч* ад *горычы*, *асалоду* ад *пакуты*, *рай* ад *некда* – і кветкі сталі мяне паіць толькі салодкім нектарам, а дрэвы частаваць толькі райскімі яблыкамі [3, с. 223]; Глухія завулкі. Бляклыя літары. Хаваецца рэдкі прахожы ад *цемрадзі ў светлыню*, ад *светлыні* – у *цемрадзь* [2, с. 45]; У левую руку мне даюць *паражэнне*, але ў правую я паспяваю ўзяць *перамогу*. Тады ў правую руку мне даюць *радаць*, але я працягваю левую і бяру *скруху* [3, с. 219]; Ці ведае чалавек урэшце, што яму *леши*, а што *горш*, што – *страта*, а што – *набытак*, што – *немач*, а што – *здароўе*, што – *мала*, што – *шмат*? [3, с. 288]; Дзівосныя рыбіны – *уначы* плаваем у бязмежжы, а *ўдзень* блукаем па сушы, шукаючы ў ёй рэшткі страчанага бязмежжа [2, с. 40]; На непарушным снезе *лёгка* зачы след і чалавечы – *цяжкі* [2, с. 53]; Упісаная ў прастору, Абжытую ўсімі, І ўсім свая, Усталёўваемся ў адлегласць, Якой немагчыма парушыць, Каб апынуцца *З далёкім* побач, а з *блізкім* яшчэ бліжэй [3, с. 193]; Паміж усім на зямлі дзве адлегласці: *паменьшыцца* адна – *павялічыцца* другая [2, с. 18]; Наведваюся ў мясіны, дзе ўжо некалі быў; і не ведаю, як растлумачыць дрэвам, людзям, сабе самому, што ўжо мяне двое, і не ведаю, чым запоўніць прагал паміж мною *гэтым* і *тым* [3, с. 78] і інш. Кампанентамі антанімічных радоў тут выступаюць лексічныя антонімы розных часцін мовы: назоўнікі (*спёка* – *халад*, *слодыч* – *горыч*, *асалода* – *пакута*, *рай* – *некда*, *светлыня* – *цемрадзь*, *перамога* – *паражэнне*, *радаць* – *скруха*, *набытак* – *страта*, *здароўе* – *немач*); прыметнікі, у тым ліку субстантываваныя (*лёгка* – *цяжкі*, *блізкі* – *далёкі*); прыслоўі (*леши* – *горш*, *мала* – *шмат*, *ўдзень* – *уначы*); дзеясловы (*паменьшыцца* – *павялічыцца*); займеннікі (*гэты* – *той*). Антытэза прадстаўлена і граматычнымі (аднакаранёвымі) антонімамі: Цяпер у свеце вайна, і што было *немагчыма* ўчора, цяпер *магчыма*. І патаемнай свабодай поўніцца свет [3, с. 331]; Але зноў і зноўку Упісваюцца сляды У *вечную* гліну, А гліна – ў *нявечнага* чалавека [3, с. 201]; Далечыня *падступае* і *адступае*, і ўсюды замест яе застаю сунтонліваю зямлю, засяроджаную ваду, шурпатыя дрэвы [3, с. 258]; Дзверы адчыняюцца ў два бакі, у дзве веры: у *прыход* і *адыход*, у *прыйсце* і *выйсце*. *Падмазанья* – дзверы маўчаць, *непадмазанья* – верашчаць, *цвярозья* – разважаюць, *нецвярозья* – вярзучь лухту, разнасцежаныя – высцожкваюць хату, зачыненыя – берагуць яе дух, яе мары, яе вярзозы [3, с. 372]; Брама на могілках. Колькі людзей *утусціла!*.. *Вутусціла* колькі?! [2, с. 98] і інш. Супрацьлеглае значэнне ў прыведзеных антанімічных радах (*магчыма* – *немагчыма*, *вечны* – *нявечны*, *падступаць* – *адступаць*, *прыход* – *адыход*, *прыйсце* – *выйсце*, *падмазаны* – *непадмазаны*, *цвярозья* – *нецвярозья*, *утусціць* – *вутусціць*) надаюць прэфіксы *не-* (*ня-*), *над-*, *ад-*, *пры-*, *вы-*, *у-*. Акрамя моўных (лексічных і граматычных), зафіксаваны прыклады кантэкстуальных антонімаў. У вершаказе “Будзень і свята” аўтар так характарызуе гэтыя супрацьлеглыя паняцці: Будзень – *удзельнік*, свята – *сведка*, будзень – *маладзёк*, свята – *ветах*, будзень – *дзеінік*, свята – *выказнік*, ... будзень *распячынае*, свята *вянчае*, ... будзень – “*нудзень*”, свята – *вяселле*, ... будзень *руніцца ў пыле і брудзе*, свята *аздоблена ў саеты* [3, с. 417]. Па-за кантэкстам пары *ўдзельнік* – *свед-*

ка, маладзік – ветак, дзейнік – выказнік, распачынаць – вянцаць, “нудзень” – вяселле, рупіцца ў пыле і брудзе – аздоблена ў саеты не з’яўляюцца антонімамі, аднак па задумцы аўтара тут яны супрацьпастаўляюцца. Яшчэ прыклад кантэкстуальных антонімаў: *Час* – калі адна мэта слухаецца другую. *Бясчасце* – калі замянае кожная кожнай [3, с. 79]; Занатаваны прыклады разгорнутай антытэзы, якая прадстаўлена як моўнымі, так і кантэкстуальнымі антонімамі: Карэнне і лісцё. Бальшак жыцця зямнога. Цябе сустрэне Ёсё, а правядзе Нічога [3, с. 79]; Такі рухавы малы: амаль што выслізвае са свету, такі *нерухомы стары*: свет амаль што выслізвае ад яго [2, с. 25]; Чый недавер, чыя нуда, чыё няведанне сплывае? *Мармыча цёмная вада, вада празрыстая спывае* [3, с. 32]; Куды? Адкуль?.. – маўчанне. Не дасць адказу час. *Стаю* – і сам пытанне, *іду* – і сам адказ [3, с. 76]; Адкрывае *абсяг думка-голас*, а *думцы-бязмоўю* адкрываецца *неабсяжнасць* [3, с. 81]; Пачало неўпрыкмет змяркацца – і неўпрыкмет *аціхла гаворка*, а *ціша загаварыла* [2, с. 50] і інш.

Па частаце выкарыстання пасля антытэзы, як сведчыць фактычны матэрыял, ідзе стылістычная фігура *злучэння* (або *амфітэза*), сутнасць якой заключаецца ў складанні супрацьлегласцей у адно цэлае. Антанімічныя рады, што ілюструюць амфітэзу, умоўна можна падзяліць на такія групы:

1) антанімічныя рады, якія адпавядаюць словам “усе”, “усё”, “усякі”: Жаданне жыць... Любоў і смага... Што можа быць вышэй за іх?! Беззапаветная адвага з’яднала *мёртвых і жывых* [3, с. 20]; Нікога, хто ў гэты свет прыходзіць, не абыходзіць доля: атрымліваюць усё без вынятку два найвялікшыя падарункі – *жыццё і смерць* [3, с. 78]; Перажыву – і *сны*, і *дзеі*, і *шчасце* (вышай галаву!..), і *зрады ўдар*, і *час надзеі*, і *сэрца плач*... Перажыву [3, с. 70]; Залевы. Дражняць міражы. Гудуць вятры пры падыходзе... Мы кожны дзень на рубяжы *былых і будучых* стагоддзяў [2, с. 6]; Будзь прывітаны сёння і заўжды, будзь прывітаны *блізкі і далёкі*, паглядаў не стае – убачыць, і сэрца не стае – адведаць, але цягнуся да цябе надзей, адвечнай несмяротнаю надзей: будзь прывітаны, час жніва [3, с. 131]; Сякера з сакрэтам: яна адначасова сталёвая і драўляная, *кароткая і доўгая, крывая і простая, вострая і тупая, яскравая і цьмяная*, – у ёй з’ядноўваюцца краі, супадаюць кроці, гавораць на адной мове *карысць і кара* [3, с. 390] і інш. Тут, як відаць з прыкладаў, ёсць як моўныя (*жывыя – мёртвыя, жыццё – смерць, былы – будучы, блізкі – далёкі, просты* (у значэнні ‘прамы, роўны, без выгібаў’) – *крывы, востры – тупы, яскравы – цьмяны*), так і кантэкстуальныя (*сон – дзея, шчасце – здрады ўдар, час надзеі – сэрца плач, карысць – кара*) антонімы.

2) антанімічныя рады са значэннем поўнага ахопу часу, бесперапыннасці дзеянняў (сінанімічныя словам “заўсёды”, “пастаянна”). Напрыклад: Аб дубе бытуюць паданні, але сам ён не дбае аб тым, каб каму-небудзь падабацца: уся яго турбота – каб і *ўлетку*, і *ўзімку* быць сабою самім – дубам [3, с. 370]; Вітае – світае *днямі й ночамі* бэз [2, с. 270]; Ісці, мінаць вясновы тлум і лістападу галашэнне, ад задумення – да задум, ад *першых спроб* – да *завяршэння* [3, с. 246] і інш. Кампаненты антанімічных радоў таксама прадстаўлены лексічнымі (*ўлетку – узімку, днямі – ночамі*) і кантэкстуальнымі (*першыя спробы – завяршэнне*) адзінкамі.

3) антанімічныя рады са значэннем поўнага ахопу прасторы (адпавядаюць словам “паўсюль”, “усюды”): *Наперадзе і ззаду* – невядомасць, якая анічога не гаворыць, як не гаворыць тлен і пустата... Дык для чаго ўсё цягнецца дарога, дык для чаго і розум, і вар’яцтва, дык для чаго ствараць, і падымацца, і разбураць, і плакаць для чаго?! [3, с. 131]; *І зверху вада, і знізу вада*: пахавалі галовы качкі [2, с. 130]; *Уздоўж і ўшыр* – ля нарэзу нарэз. Па крамяных маіх святаннях перасоўваецца прагрэс, збалансоўваючы на сланях [3, с. 138]. У гэтых прыкладах апазіцыйныя пары прадстаўлены толькі лексічнымі антонімамі-прыслоўямі.

Стылістычная фігура *нейтралізацыі* (або *дыятэза*) выкарыстоўваецца з мэтай адмаўлення, нейтралізацыі антонімаў. Кантраст паміж супрацьлеглымі паняццямі сціраецца: Няма ні *жывых*, Ні *мёртвых*, Ні *пераможаных*, ні *пераможцаў*. І толькі страля У нерухомай прастрані гліны Ляціць з пачатку ў канец [3, с. 215]; Ёсць лепшыя за мяне, ёсць горшыя, але сам я ні *летшы*, ні *горшы* – адзіны, угледзьцеся... – чалавек моўчкі кажа людзям [3, с. 83]; Няма ні *набытку*, Ні *страты*. Насенне чакае Сваёй пары – замкнёнае ў сховішчах сэнсу. І не спяшаецца прыгажосць Сабрацца ў келіху кветкі [3, с. 189]; Размова пра нешта, што доўжыцца з веку ў век, Але не можа ні *скончыцца*, ні *пачацца* [3, с. 191]; Імгла: Ні *святло*, ні *цёмра*. Замкнуліся вочы, Што бачылі і разумелі ўначы, А вочы, Што бачаць удзень, Не спяшаюцца адамкнуцца [3, с. 200]. Усе прыведзеныя прыклады стылістычнай фігуры нейтралізацыі можна пазначыць умоўнай формулай “ні х, ні у”.

Паказ пераходу адной з’явы (прадмета, дзеяння) у супрацьлеглую адбываецца пры дапамозе стылістычнай фігуры *пераўтварэння*. Напрыклад: Мы жывём у свеце, Дзе вечар змяняецца *раніцай*, *Вясна – восенню*, *Жыццё – смерцю* [3, с. 221]; Дакуль мне яшчэ трываць? Птах, з якім я лячу праз імглістую бездань часу, з *няволі* – у *вызваленне*, са *скрухі* – у *радасць*, з *цёмры* – у *светлыню*, паварочвае да мяне галаву і кажа: дагуль, пакуль хопіць часу, дагуль, пакуль хопіць цябе самога, дагуль, пакуль хопіць нас... [3, с. 255]; Стаю ў вялізнай чарзе. Перш, чым з *апошняга* стану *першым*, пабуду ўсею чаргой [2, с. 37]; Ён [горад] – бесперапыннае *пераўтварэнне* *дольняга ў “горнае”*, *мінулага ў градуцае*, ён – іхнія народзіны, і таму ўсе позіркі скіроўваюцца да яго... [3, с. 369].

Стылістычная фігура *супярэчлівасці* ілюструе неадпаведнасць паміж тымі ці іншымі з’явамі, паняццямі, раскрывае супярэчлівы характар душэўнага стану, настрою чалавека: Нібы чаканае развязкі, нібы з абрыву галавой, шукаю ўтульнасці і *ласкі* у *неласкавасці* тваёй [3, с. 25]; У двух часах з сумненнем і надзеяй, у двух часах спыняюся, бягу... Але заўжды *па-новаму* не ўмею, а *па-старому* ўмею – не магу [3, с. 53]; Дзве мэты, якія пярэчаць адна адной, ува мне супадаюць: мэта – усё *займець*, і мэта – усяго *пазбыцца* [3, с. 241]; Вітаюцца між сабою праз шкло вітрыны знаёмыя гаспадыні: *уголас*, ды *безгалоса* [2, с. 101].

У стылістычнай фігуры *раздзялення*, якую ўмоўна можна пазначыць формуламі “х ці у”, “х або у” (як варыянт “х альбо у”), антанімічны рад адпавядае сінанімічным спалучэнням “усё роўна”, “усё адно”. Напрыклад: Калі гарыць свечка, яна гарыць век, калі расце дрэва, яно расце век, калі жыве чалавек, ён жыве век, і які б гэты век не быў – *кароткі* ці *доўгі*, *роўны* ці *накручасты*, – ён усё роўна

вялікі [3, с. 402]; Каб разам быць: *відушчы* ці *сляпы* – ніхто не можа мець з жыцця карысці. А расвіце – падымуцца слупы. Мы пра нябёсы марылі калісьці [3, с. 185]; Болей няма на каго наракаць, болей няма каму дзякаваць – за ўсё, што давалася і адымалася, радавала і засмучала, і болей няма каму ведаць, які я: *добры* альбо *благі*, *брыдкі* альбо *прыгожы*, *стары* альбо *малады*... [3, с. 238].

Зафіксаваны два прыклады стылістычнай фігуры *чаргавання*: Які агромністы дом!.. Тут што ні дня то *свята*, то *жалоба* [2, с. 93]; *Штовечар* кладуся на зямлю, *шторанку* падымаюся, каб неяк прылегчы на назусім і не падняцца: падведзен вынік, скончана жніво [3, с. 131]. Кампаненты гэтых антанімічных радоў паказваюць на паслядоўную змену, чаргаванне супрацьлеглых паняццяў.

Такім чынам, у прааналізаваных творах Алесь Разанава стылістычныя фігуры, заснаваныя на антонімах, выконваюць розныя функцыі, служаць для стварэння мастацкіх вобразаў, надаюць паэтычнай мове аўтара адметную выразнасць.

Спіс літаратуры

1. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в языке) / Л.А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
2. Разанаў, А.С. Такая і гэтакі: талакуе з маланкай дождж: пункціры / Алесь Разанаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2018. – 278 с.
3. Разанаў, А. Танец з вужакамі: Выбранае / Алесь Разанаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1999. – 462 с.